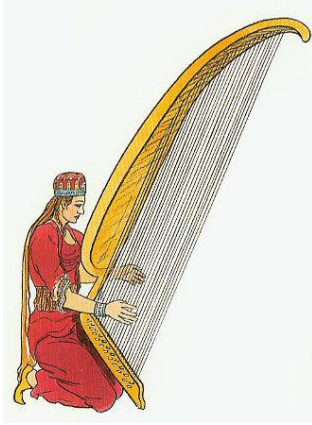

Anadolu'nun unutulmuş çalgısı: ÇENG

-Metin Demirel-

Çeng, Osmanlılar, da 18. Yüzyıl sonlarına kadar revaçta olan, ama daha sonra gittikçe azalarak tamamen ortadan kaybolan ve bugün kullandığımız Arp'ların ilkel şekli sayılan bir çalgıdır. Organoloji'nin köşeli açık arplar sınıfına girer. Köşeli arplardan başka bir de kavisli arplar ve çerçeve arplar vardır. Kavisli arplar bu çalgının en ilkel şeklidir ve ilk kez Mısır'da kullanılmıştır.

“Telli sazların içinde menşei itibariyle hakiki bir Mısır sazi olan Arp'tır. ... Arp'a ancak IV. Firavunlar sülâlesinin başlangıcında rastlanmıştır (M.Ö. 4000-3500 yılları). Bu çağda kullanılan arplar 6 veya 8 telli idi. Mısırlılar bu saza “Bainit” adını vermişlerdir. Gün geçtikçe Mısırlılar arpların manzarasının estetik bakımından da güzel olmasına

dikkat etmeye başlamışlardır. Bu arplar çok süslü olup içlerinde altın ve gümüşten yapılmış olanları da vardı. Bunlardan başka portatif arplar da vardı ve omuz üstünde çalınırdı”(Feyha Talay-Musîki Tarihi-İstanbul 1959-Sayfa:12-13).

Aynı yazar Asurlular'ın da arp kullandıklarının Kral Assournazirpal (M.Ö.885-860) zamanından kalan buluntulardan anlaşıldığını, bunların yelpaze şeklinde ve 9 telli olduğunu, göğüse dayanarak çalındığını, diğer bir çeşit arpın da 11-12 telli olduğunu dik tutularak çalındığını ifade eder (aynı eser, Sayfa:19).

Mezopotamya'da Ur yakınlarında yapılan kazılarda bulunan M.Ö. 2500 yıllarına ait orijinal çalgıların, Arp'ın ataları olduğu söylenebilir. Arp'ın Çin ve Hintliler tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. “At kılından 21 teli olan bu çalgıya Sümerler Zagsal derlerdi. Bu ad Asurlular'a Zakkal veya Çakkal olarak geçti. Farsça'ya Çengel olarak aktarıldı ve Türkçe'ye de Çeng biçiminde yerleşti. Türk Çengi 24 telli olurdu (Vural Sözer- Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi-Remzi Kitabevi-İstanbul 1986-Cilt:1-Sayfa:170-171).

Prof. Bo Lawergen Anadolu'da yapılan kazılardaki (Kültepe M.Ö.1750, Hattuşaş M.Ö. 15.yy ile 13.yy arası, Lycia (Trysa) M.Ö. 400 ve Güney Anadolu M.Ö. 500 ile 300 yılları arasına ait) bulgulardan yola çıkarak Çeng'in Anadolu'da yaşamış halklar tarafından oldukça sevilen bir çalgı olduğunu kanıtlar (1.Uluslararası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgıları Sempozyumu-Kültür ve Turizm Bakanlığı-2004).

Dr. Berthold Laufer (1874-1934) “Siro Iranica” adlı eserinde, Farsça ve Osmanlıca'daki Çeng veya Çang kavramının, pirinç telli bir çeşit Çembalo olan ve adına Çen denilen bir Çin çalgısına dayandığı üzerine tahminlerde bulunur (Sino Iranica, Sayfa 565, Başlık: Chinese Loan-Words in Persian).

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'e göre “Arp” denilen telli çalgı Türk kavimleri arasında yaygın olarak görülmez. Yani Harp (arp) bir Türk halk çalgısı değildir. Daha ziyade Türk saraylarında görülür. Buna karşılık Çin'de çok yaygındır. İran'da ve eski Türk sözlüklerinde “Çeng”, “Çang” yazılışları ile yer alır. Yine aynı yazar “Çeng”, “Çeng” veya “Çang” kavramlarının Ortadoğu'daki İslam Devletleri'nde çoğunlukla arp için söylenen deyimler olduğunu söyler. İran tipindeki arplara “Çeng-i Acemî”, Mısır tipindeki arplara ise “Çeng-i Mısırî” adı verilir. Bu

çalgı Türkler Ortadoğu'ya gelmeden önce buradaki halklar taratından çalınıyordu. Türklerin buraya gelmeden önce kullandıkları çalgılar kanun ve santur gibi yatık olarak çalınanlardı (*Türk Kültür Tarihine giriş, Cilt:9, Sayfa 359-363*).

Dr. Ayhan Sarı'ya göre Çeng, bugün Türk Müziği'nin en sevilen çalgılarından Kanun'un atasıdır. Bu duruma göre Kanun büyük bir ihtimalle, bir rezonans kutusu üzerine yatırılmış Çeng'dir (*Dr. Ayhan Sarı, Türk Müziği Çalgıları, İstanbul 2012, Sayfa:106*).

Büyük Musîki bilgini Abdülkadir Merâgî (1360, Meraga - 1435, Herat) 40'ın üzerinde çalgıyı açıklarken Çeng'i de saymıştır (*S. Agayeva, Abdülkadir Merâgî'de Türk Çalgıları, Musiki Mecmuası Nr:467*).

Sultan II. Murad Devri'nin (1421-1451) tarihçi ve musikişinaslarından Ahmed Oğlu Şükrullah'ın (1388-1470-bazılarına göre,1489?) yazdığı çalgı bahislerinde adlandırdığı ve şekillendirdiği 9 çalgıdan birisi de Çeng'dir (*Eski Türk Sazları, Milli Tetebbular Mecmuası,1331 (1915), Cilt:2, Sayfa:4*).

Ahmed Oğlu Şükrullah “Edvâr-ı Mûsikî” adlı eserinin yirmibirinci bölümünde Çeng'i bugünkü dilimizle yaklaşık olarak şöyle anlatmaktadır: “Çeng'in boynu bir at boynu gibi eğridir. Gövdesi tek parça zerdali ağacından oyulur. Yüksekliği dört karış kadardır. Eni de bir karış olur ama gittikçe daralır. Bu bir karış olan genişliğin bulunduğu yerde gövdenin derinliği dört açık parmak kadardır. Tellerin takıldığı uzantının boyu üç karışır. Gövdenin iç kısmı sırça ve tutkalla sıvanır. Çeng'e yirmidört tel takılır. Yirmibeş tel de takılabilir. Bu yirmidört tel sekizer sekizer üç gruba ayrılırlar: Kalın, orta ve ince ses telleri. Yirmibeş telli Çeng'de bu son tel kalın teller taratına eklenir. Çeng sol koltukta tutulur.Sol elin parmakları ince sesleri, sağ elinkiler de kalın sesleri vermek için kullanılır.” (*Ramazan Kamiloğlu'nun 2007 tarihli „Ahmedoğlu Sükrullah ve Edvâr-ı Mûsikî Adlı Eseri“ adlı asılmamış doktora tezi, Sayfa: 168-170*).

Arap

Asur

Ahmed Oğlu Şükrullah bu eseri yazarken Fârâbî (ö.950), İbni Sinâ (ö.1037), Safiyyüddin Urmevî (ö.1294) ve diğer bazı kaynaklardan yararlandığını da ifade eder.

XV. yüzyılın ünlü şairlerinden Ahmed-i Dai Çengname adlı mesnevisinde Çeng'i poetik bir dille anlatmıştır.

Çeng ile ilgili bugüne kadar bize ulaşan bilgiler, şekil ve minyatürler derinliğine incelendiğinde şu sonuçlara varmak mümkün olmaktadır:

Çeng hem erkekler hem de kadınlar taratından çalınmıştır. Ama özellikle Osmanlılar'da Çeng'in daha çok bir kadın çalgısı olduğunu savunanlar da vardır. (*Beşiroğlu, Ş. Şehvar- Koçhan, Günay*).

Osmanlılar döneminde sadece köşeli arplar sınıtına giren Çeng kullanılmaktaydı. Bunların gövdeleri hem düz hem de at boynu gibi eğik olarak yapılmıştı. Gövde ile burgu tahtası arasında bulunan açı 70° ile 90° arasında değişmekteydi. Gövdeye kapak olarak bir deri yapıştırılmaktaydı (*Fikret Karakaya'nın ifadesine göre tahta göğüslü olanlar da vardı. Kişisel görüşme 05.05.2016*). İpekten olan teller bu deriye, büyük bir ihtimalle derinin arkasında bulunan bir çıta yoluyla takılmaktaydı. Tellerin diğer ucu Çeng'in alt kısmında uzanan tahtadaki burgulara bağlıydı. Bu bölümde ipek tellere bağlı bulunan at kılırları ile tahminen tellerin gerginliği ve bu şekilde de ses tonu değişikliği sağlanırdı. Tel sayısı da oldukça farklıydı. Bugün aynı boy Çeng kullanıldığından söz etmek mümkün değildir. En az iki boy olmak

Babil

üzere değişik boylarda yapılmış, çoğunlukla bu nedenle de tel sayısı farklı olmuştur. Ama genellikle Şükrullah'ın tarif ettiği şekilde 24-25 tel kullanılmıştır. Otuzun üzerinde tel sayısı olanlar da vardır.

Genellikle oturarak ve sol tarafa tutularak çalınırdı. Sağ el parmakları uzakta bulunan pest sesleri, sol elinkiler de köşeye yakın tiz sesleri vermek için kullanılırdı. Parmaklara takılan bir çeşit mızrap kullanıldığı da tahmin edilmektedir. Çeng hem sarayda hem de saray dışında çalınan bir çalgıydı. Çalanlara Çengi denirdi.

1980'li yıllardan beri bazı müzisyen, müzikolog ve çalgı yapımcıları bu çalgıyı yeniden hayata geçirmek için gayret göstermektedirler. Bugüne kadar bize ulaşan minyatür ve çizimlerin ışığında değişik boy ve biçimlerde çalgılar yapılmış ve yapılmaktadır. Tanınmış Klasik Kemençe icracısı Fikret Karakaya, çalgının otantik şekline mümkün olduğunca sadık kalarak bir Çeng yapmış ve bunu "Bezmarâ" adlı grubunda kullanmıştır. Amerika'da yaşayan Feridun Özgören, kanun, ud ve çeng çalgılarından esinlenerek bir çalgı yapmış ve Robert Labare'nin icrası ile Türk Halk Türküleri'nden oluşan ve KALAN Müzik tarafından üretilen "Çengnağme" adı altında bir MC yayımlamıştır. Yalnız bu çalgının ne otantiklik ne de benzerlik bakımından bilinen Çeng ile yakından uzaktan bir ilişkisi yoktur.

Dünyaca tanınmış arp sanatçılarımızdan Şirin Pancaraoğlu ve Prof. Şehvar Beşiroğlu Çeng'i arp tekniği ile fevkalade icra etmektedirler. Kullandıkları çalgılar Mehmet Söylemez ve Levent Güleç tarafından yapılmıştır. Ruhi Ayangil de geleneksel formda iyi bir Çeng icracısı olarak bilinmektedir.

Bütün bu emeklere rağmen ortaya çıkan ürünler maalesef henüz ne müzik eğitiminde kullanılacak, ne de müzik gösterilerinde tereddütsüz olarak kullanılacak bir olgunluğa erişmiştir.

Osmanlılar döneminde 18.yüzyıla kadar kullanılan Çeng'in ortadan kalkış nedenlerinin başında, çalgının her makam için yeniden akortlanma zorunluluğu idi. İkinci bir neden de gövdeye yapıştırılan deri kapağın hava sıcaklığı ve nem miktarından aşırı derecede etkilenmesi sonucu ortaya çıkan akord zorluğu idi. Çeng'in her makam için yeniden akortlanmasını ortadan kaldırmak için kanun mandallarından yararlanılarak bir mıknaatıslı mandal sistemi geliştirdik. Bu sistemle donatılmış Çeng sahip olduğu ses sahası içerisinde tampere sisteme göre her türlü sesi verme kapasitesini kazanmıştır. İcra sırasında da doğal olarak 100 centlik ton değişiklikleri rahatlıkla yapılabilmektedir. Türk Müziği'ne temel olan 24 sesli makam sisteminin uygulanması üzerine olan çalışmalarımız henüz sonuçlanmamıştır. Ama şu andaki durumla tampere sisteme yakın her türlü makam icra edilebilmektedir ki bunların sayısı az değildir. Diğer bir engel olarak

tesbit edilen deri göğüs ortadan kaldırılmış, bunun yerine 2 mm kalınlığında tahta göğüs kullanılmıştır. Bu şekilde Çeng'in asıl ses renginden muhtemelen bir miktar taviz verilmişse de teknik olarak kullanımı kolaylaşmıştır, çünkü artık sık sık akord etme gereği ortadan kalkmıştır. Ama çalgının yapısı, istendiğinde deri göğüs kullanılmasına da uygundur. Gövdenin arka kısmına hem tel takmada kolaylık sağlamak, hem de sesin gürlüğünü artırmak için rezonans delikleri açılmıştır. Özellikle çocukların ve gençlerin müzik eğitiminde kullanılması amacıyla geliştirilen çalgının ses sahası diatonik aralıklarla SOL (G3) ile LA (A5) arasında tutulmuş, bu nedenle 16 telle sınırlandırılmıştır. Ve düşünülen amaç için bu ses sahası fazlasıyla yeterlidir. Kanun'da olduğu gibi Çeng'de de nylon ve karbon teller kullanılmış, icrada rahatlık sağlanması amacıyla arplarda olduğu gibi DO ve FA sesleri için farklı renklerdeki tellerden yararlanılmıştır (*Do için kırmızı, Fa için mavi veya siyah*). Çalgı, tutuşunu ve böylece icrasını kolaylaştırmak amacıyla düz bir düzeye oturtulacak şekilde yapılmıştır.

Tabanının düzlüğü nedeniyle çalanın boyuna uygun yükseklikte bir masa üzerine konularak çalınabilir. İstenirse ama sağ dizin (*solaklarda sol dizin*) üzerine konularak da kullanılabilir. Çalgının diz üzerinde icrası sırasında dengesinin bozulmaması için çalgıya açılıp kapanabilen bir denge kolu eklenmiştir. İcra sırasında Çeng eğer sağ tarafta tutuluyorsa, sağ elin parmakları ile melodinin ana sesleri verilir, sol el parmakları da doğu müziğine has süslemeleri yapar. İstenirse arp tekniği olduğu gibi Çeng'e aktarılabilir. En iyisi ama Çeng için karma bir teknik geliştirmektir ki biz bunun da çalışması içerisindeyiz. Karma teknikle icra, bir yandan arp tekniğinin estetiğini sergilerken diğer yandan melodilerdeki spesifik süslemelerle Türk Müziği'nin otantik rengini vurgulayacaktır.

Çalgının şu andaki durumu onun her ne kadar tereddütsüz olarak her durumda kullanılması için yeterliyse de biz hem çalgının yapılışı, hem de icra tekniği ile ilgili konulardaki geliştirme çalışmalarımıza aynı gayretle devam etmekteyiz.

Kaynaklar:

Beşiroğlu, Ş. Şehvar, Prof. / Koçhan, Günay (2007) - Çeng: Bir Çalgının Toplumsal Cinsiyet Üzerinden Kadın Simgesi Olarak Değerlendirilmesi; 38. ICANAS - Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi; Konu: Müzik Kültürü ve Eğitimi, Cilt:1; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları - Ankara.

Kâniloğlu, Ramazan (2007):“ Ahmedoğlu Sükrullah ve Edvâr-ı Mûsikî adlı eseri“ üzerine yayınlanmamış doktora tezi –Ankara.

Lawergren, Bo, Prof. (2004): Eski Anadolu Telli Çalgıları-Uluslararası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgıları Sempozyumu; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları - Ankara

Ögel, Bahaeddin, Prof.(1985): Türk Kültür Tarihine Giriş, Cilt:9; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları- Ankara.

Sarı, Ayhan Dr. (2012): Türk Müziği Çalgıları, Nota Yayınları - İstanbul. **Sözer, Vural (1986):** Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi. Cilt: 1.İstanbul; Remzi Kitabevi.

Talay, Feyha (1959): Musîki Tarihi; Orhan Mete Yayınları-İstanbul.

İletişim / Bilgi:

Metin Demirel,
Parkstr.10, D-91154 Roth
Tel: +49/9171/9577024 - 25
www.halem-md.com

Ocak 2018